

1. Populism: Teori ...

»Alltid och i alla tider finns en känsla av brist på överensstämmelse mellan offentligt och egentligt liv. Men finns det över huvud taget någonting i offentliga händelser som kan vara dess äkta uttryck? Är då jag som individ det jag gör, eller är jag en kompromiss mellan oartikulerade krafter inom mig och utomstående, omformande former? I en helhetsbetraktelse får denna lilla skillnad enorm betydelse.»

– Robert Musil,
Die Nation als Ideal und als Wirklichkeit

»Liksom redan på 1700-talet är folket endast en konstruktion med vilken den politiska teorin hålls samman. Eller annorlunda uttryckt: vem skulle märka om det inte fanns ett folk?»

– Niklas Luhmann,
Die Politik der Gesellschaft

VAD ÄR POPULISM?

VAD ÄR POPULISM? Svaren på den frågan uppenbarar en osedvanlig begreppsmässig defaitism. Nikolaus Werz skriver till exempel: "Det är nog inte möjligt att definitivt reda ut vad populism är, i grunden gäller samma sak som det Peter Alter en gång slog fast om nationalism. 'Populismen finns inte, bara de många olika former, som den framträder i'."¹ Hans-Jürgen Puhle, som genom sina många studier om framför allt Latinamerika har bidragit mycket till att öka förståelsen av utomeuropeisk populism, konstaterar att begreppet är "oprecist, dunkelt och impressionistiskt" – bara för att slutligen landa i följande tes: "Roten till alla populistiska frestelser inom demokratisk politik ligger i den moderna demokratins kärna: lika rösträtt. Politik som kräver brett samtycke tenderar att vara populistisk."²

Betyder det att modern politik på något sätt alltid är populistisk? Eller bara vissa former, "framtädelseformer", för att använda Werz und Alters ord? Vad är det då exakt som dessa former har gemensamt? Jag föreslår att vi innan vi försöker besvara den frågan, som låter lika enkel som den är svår att reda ut, gör oss av med några vanliga men vilseledande kriterier för vad som definierar populism. I ett andra steg ska populism tydligt avgränsas från andra fenomen. Min tes är att kritik mot eliter är ett nödvändigt men inte

1. POPULISM: TEORI ...

tillräckligt kriterium för att definiera populism. Med andra ord har uttrycket "anti-establishment-attityd" ett begränsat förklaringsvärde. Utöver det anti-elitistiska elementet måste även det anti-pluralistiska vägas in. Det jag skulle vilja kalla alla populisters *kärnanspråk* lyder ungefär så här: "Vi – och bara vi – representerar det äkta folket." Och detta är, vilket jag pekat på tidigare, menat som ett moraliskt uttalande och inte som ett empiriskt – en punkt som vi kommer att återkomma till i samband med distinktionen mellan symbolisk representation och representation av en politisk vilja. En person som gör mycket väsen av sig, kommer med enkla ekonomiska lösningar eller förbannar "dom där uppe" utan att göra anspråk på att ha exklusiv rätt att representera folket, kan mycket väl vara en demagog eller ekonomisk diletterant – men inte en populist. Omvänt är den som agerar utifrån moraliska absolutistiska anspråk utan att legitimera sig med hänvisning till kollektivsubjektet "folk" inte heller en populist. Här ligger islamistiska terrorister nära till hands, vilka genom begrepp som "radikalism", "extremism" eller helt enkelt "anti-liberalism" ofta buntas ihop med populisterna. Det är möjligt att sådana terrorister vädjar till ett kollektiv som de uppfattar som homogent, till exempel rätttroga världen

över, men de ser inte folket som "moraliskt rent" i motsats till korrupta eliter, utan även detta folk som korrumperat och i behov av väckelse eller frälsning. Detta visar också att distinktionen mellan populism och demokrati inte stämmer överens med den mellan extremism och en, hur den än definieras, liberal mitt. Framför allt i Central- och Östeuropa har politiska aktörer med relativt måttfulla politiska ståndpunkter ibland samtidigt gjort anspråk på exklusiv representativitet och klassificerat alla politiska motståndare som illegitima. Ett begrepp som "mittenpopulism" (Grigore Pop-Eleches) är därför inte motsägelsefullt i sig. Nej, man kan till och med bedriva populistisk politik med liberala värden som frihet och tolerans. Det bästa exemplet på det är Geert Wilders som använder dessa värden endast för att ovanifrån fastställa vem som tillhör det nederländska folket och vem som inte gör det.

Först med den förståelsen av populism kan man på riktigt begripa åtminstone de delar av modern politisk historia som verkar viktiga för populismens utveckling. Framför allt vill jag visa att vissa av de rörelser som ofta kallas för "populistiska" – till exempel jordbrukarnas People's Party i USA runt sekelskiftet mellan arton- och nittonhundratalet och

de bondeidealiserande Narodnikerna i Ryssland – inte alls var populistiska i den bemärkelse av ordet som föreslås här. Detta saknar inte betydelse eftersom den teoretiska kategorin populism i åtminstone anglosaxisk sociologi är en ”metaforisk kopia av det socialhistoriska fallet med amerikanska jordbrukare”, vilket Helmut Dubiel en gång påpekade. Det är därför begreppet i USA än i dag främst har positiva, ja explicit progressiva, konnotationer.³ Man måste alltså först och främst rena populismbegreppet från de ursprungligen deskriptiva, med tiden underförstådda normativa, aspekter som det ofta har inom socialhistoria. Man bör även förklara varför en europé som anser att populism är något odemokratiskt möts av förbluffade, om inte upprörda, ansikten i USA; enligt många vänsterinriktade amerikaner är populism just en gräsrotsrörelse för *mer* demokrati eller åtminstone ett demokratiskt försvar av ”Main Streets” intressen gentemot ”Wall Street”.

Detta innebär inte att populism är något slags tidlöst ”spöke”. Populism är en specifik fara som är inneboende i den moderna representativa demokratin. Populister drar nytta av vissa av den moderna demokratins löften – framför allt föreställningen om kollektiv autonomi – utan att någonsin kunna infria

dem. Därför är det vilseledande att tala om populism som ett nödvändigt korrektiv till en på ett eller annat sätt defekt demokrati. För att göra de här tankarna plausibla ska i ett tredje steg skillnaderna mellan populism och demokrati återigen utarbetas så tydligt som möjligt. Man måste emellertid medge att delar av den moderna representativa demokratin faktiskt har odemokratiska element (till exempel representationsprincipen) och att de normativa idealen om kollektiv autonomi bara uppfylls i viss mån. Populism är dock fel väg att gå för att komma närmare att idealen förverkligas.

Hur kan man greppa populism? Några återvändsgränder

Framför allt liberala observatörer gör det för lätt för sig när de vill definiera populism med hjälp av till synes entydiga sociologiska kriterier. Särskilt populär är föreställningen att populister utan vidare kan kännas igen på sina väljare. Man menar då att de finns i den lägre, hotade medelklassen, eller småborgerligheten som det tidigare något oförblommerat hette. Till den här politisk-sociologiska diagnosen ansluter sig gärna en socialpsykologisk tes, nämligen att anhängare

1. POPULISM: TEORI ...

av populistiska partier har en entydig socialpsykologisk profil. De drivs av "vrede", "ressentiment" och "rädsla" för social nedgång. August Bebel påpekade en gång att antisemitism är den dumma människans socialism. Idag drar man på samma sätt slutsatsen att de "dummare" medlemmarna av medel- och underklassen dras till populism i stället för att med hjälp av socialistiska teorier urskilja sin riktiga motståndare i kapitalismen.

Och då infinner sig ytterligare en tanke nästan automatiskt, nämligen att populistiska politiker alltid förenklar, ger de osäkra massorna simpla löften eller till och med propagerar för politiska viljeakter som ska leda till att alla vardagsproblem försvinner.⁴ Populister kommer enligt den här tesen alltid att komma med överförenklade, oansvariga, om inte rent av ohederliga politikförslag eller bjuda in till "irrationellt politikerbeteende" (Udo di Fabio). Ralf Dahrenhof sade en gång att populismen är enkel, demokratin komplex.⁵

Den här diagnosen är emellertid inte särskilt komplex själv.⁶ Man blir inte automatiskt till en politisk relativist som förnekar att det finns en gränslinje mellan ansvarig och oansvarig politik för att man konstaterar att man inte alltid kan säga exakt var denna gräns går. Det finns säkerligen fall där man inte måste

VAD ÄR POPULISM?

vara expert för att kunna identifiera en klåparaktig, om än kanske symboliskt skicklig, politik. Tänk till exempel på den venezuelanska presidenten Nicolás Maduro, Hugo Chávez efterträdare som om och om igen agerar ytterst olyckligt och inför det sjunkande stödet för Chávez-projektet "socialism för det 21:a århundradet" allt mer vänder sig till militären. Maduro sade sig kunna bekämpa inflationen genom att skicka soldater till affärerna där de fick klistra fast prislappar med lägre priser på varorna (Maduros förklaring var att inflation endast orsakas av de "parasitära borgarna"). Ett annat exempel är hur Front National på åttiotalet inte tröttnade på att poängtera att det fanns tre miljoner arbetslösa i Frankrike och tre miljoner invandrare – en ekvation som alla kunde lösa: ut med utlänningarna, så har alla äkta fransoser ett jobb.

Ordet populism tas också gärna till när man vill diskreditera oönskad kritik mot till exempel räddningspaketet för euron. För politiker är det mycket bekvämare att inte ens behöva lyssna på argument från aktörer som stämplats som populisterna eller "anti-européer". En särskild lockelse består i att på en gång behandla den politiska utmaningen från förmenta populisterna som ett slags kollektivt terapifall; det är klart att "folkets" rädslor måste tas på allvar – men vad de

1. POPULISM: TEORI ...

säger tolkas sedan alltid bara som något socialpatologiskt symptom, inte som kanske trots allt tänkvärd systemkritik. Den som lyssnar ordentligt kanske uppfattar ett eko från gamla, fördemokratiska fördomar om "pöbelvälde" eller emotionaliserade massor, som principiellt inte klarar av att tänka själva.

Liberala eliters förment omsorgsfulla, men de facto främst nedlåtande, attityd ger i själva verket bara äkta populisterna fler anhängare. Den bekräftar misstanken att "folket" inte tas på allvar som myndiga medborgare och att politiker tror att man helt enkelt behöver behandla "statusstressen" hos varje medborgare som är mottaglig för populism på rätt sätt.⁷ Ännu betänkligare är att det för kritiker av till exempel euroräddningspaketet – som ofta inte alls är populisterna – är lätt att anta att eliternas försvarsreaktion är ett tecken på att demokratiska system inte ens är kapabla till självkorrektur längre. Demokratier inbillar sig ju att de visserligen ofta reagerar långsammare på problem än autokratier och kanske till och med begår fler misstag, men att de till skillnad från auktoritära system medger misstagen och kan lära sig av dem.⁸ Men om grundläggande kritik alltid avfärdas som "populistisk" berövar sig demokratin sitt eget läromedel. Inte konstigt då att vissa motståndare till specifika politiska

beslut tar sin kritik några steg längre och känner sig bekräftade i användandet av vänsterns vanliga slagord "postdemokrati" och "oligarki".

När allt kommer omkring baseras alla hittills diskuterade diagnoser av populism på moderniseringsteorin (det talas ju också ofta uttryckligen om "moderniseringens förlorare"). Kärntesen är då att populisterna tilltalar människor för vilka allt på något sätt går för fort, som inte riktigt hängde med i förändringarna, som skulle vilja fly tillbaka till en enklare, helst förmodern värld och därför också är mottagliga för populistiska bluffmakare och deras enkla politiska lösningar.

Nu kan man diskutera i vilken mån moderniseringsteorin verkligen är diskrediterad, som samhällsvetare ofta menar. Det finns säkerligen bara några få som fortfarande skulle utmåla modernisering som en homogen, linjär och oundviklig process (kanske ingen alls...). Ändå kan man lätt visa på att många av de gängse uppfattningarna om populism ofta har sitt ursprung i moderniseringsteorins storhetstid, det vill säga femtio- och sextiotalen, att de ofta är normativt laddade och i dag i stor utsträckning används oreflekterat av personer som annars inte har mycket med den här teorin att göra.⁹ Det var framför allt liberaler,

1. POPULISM: TEORI ...

ofta amerikaner skolade enligt Max Weber (eller mer precist, enligt den version av Max Weber som Talcott Parsons importerade till USA) som under kalla kriget identifierade populism som något för politisk paranoi- da, anti-moderna, inskränkta typer och som i Joseph McCarthys anhängare tyckte sig se populister par excellence (visserligen tillskrev de även retrospektivt det i sig progressiva People's Party som uppstod i slutet av 1800-talet den antimoderna populismen, vilket vi kommer till senare).

Men de här rötterna och de delvis omedvetna res- terna av en liberal elitistisk teori är inte det största problemet. Framför allt visar sig de här kvasisocio- logiska teserna ofta vara empiriskt ohållbara. Karin Priester, en av de viktigaste empiriskt arbetande po- pulismforskarna i Tyskland, har betonat att det långt ifrån alltid är de uppenbart misslyckade och hotade som röstar på populistiska partier.¹⁰ Det kan också vara socialdarwinistiskt inställda medborgare som lyckats ta sig upp och drivs av inställningar som "jag har ju klarat det, varför klarar inte de det?" eller "jag har arbetat hårt för det jag har, jag tänker inte dela med mig till människor som inte ens tillhör folket!" För att citera ett plakat från den amerikanska Tea Party- rörelsen: "Redistribute my work ethic!" – "Omförde-

la först min arbetsetik!" Innan någon kan komma och lägga sig i den sociala hängmattan ska man minsann göra rätt för sig.

I en undersökning som nyligen genomfördes i Flandern drog man slutsatsen att det inte är det individuella ekonomiska läget (eller hur man uppskattar sin samlade livssituation) som motiverar folk att rösta på populistiska partier, utan snarare en samlad bedömning av samhällets tillstånd.¹¹ Det måste alltså inte alls gå så dåligt för en, man måste inte ens personligen vara drabbad av ångestattacker – det är mycket mer avgörande att man bedömer att landet som helhet går utför, och att eliterna inte tar hand om det eller är inkompetenta. En sådan samlad dom måste inte nödvändigtvis grunda sig på dålig statistik om den ekonomiska eller sociala situationen, den kan också (mer eller mindre tydligt) vara normativt begrundad. Man ser hur eliter bedriver orättvis politik, barnens framtid sätts på spel, internationella organisationer har för mycket inflytande etc. Framför allt den sistnämnda föreställningen kan leda till kravet "vi vill ha tillbaka vårt land!" (retoriken enligt vilken folket ska ha "berövats" är i dag särskilt populär bland populisterna som Geert Wilders.)

1. POPULISM: TEORI ...

Det är för övrigt också anmärkningsvärt att de som röstar på populistiska partier ofta är fientligt inställda till etablerade akademiska eliter, även om de ingalunda skulle se sig själva som anti-intellektuella eller tro att allt utan problem går att förklara med vanligt sunt förnuft. I stället gör de själva research, "forskar" på internet och tittar bakom etablerade medias kulisser. Det talas ofta om ett slags "aha-upplevelse" då man upptäcker att den populistiska världsbilden är den enda riktiga.¹²

Det stämmer förvisso att många populistiska partier i Europa är stora främst bland medborgare med lägre utbildningsnivå, att en majoritet av arbetare i vissa länder numera röstar populistiskt och att det – vilket ofta inte uppmärksammas vidare – finns ett "gender gap" (till skillnad från i Latinamerika, där det inte går att urskilja några stora skillnader mellan könen, är det i Europa främst män som röstar populistiskt).¹³ Men det finns undantag – och framför allt leder de här kriterierna inte till några otvetydiga kännetecken som tjänar till att avgöra vilka politiker och vilka partier som är populistiska och vilka som inte är det.

Vid sidan av den empiriska tvetydigheten uppenbarar sig slutligen ett tydligt teoretiskt problem. För

det första är det ju principiellt absurt att endast utifrån kännetecknen hos väljare definiera en i vidaste (det vill säga neutral) bemärkelse ideologisk politisk position som populism. Det skulle vara som att besvara frågan "vad är socialdemokrati?" med att berätta att det är en politisk strömning vars anhängare främst består av missbelåtna arbetare. Från första början försummas då såväl innehåll som normativa anspråk. Samtidigt blandas empiriska diagnoser implicit samman med alla möjliga normativa antaganden som kan berättiga motiv samt med psykologiska postulat – tänk bara på tesen att anhängare av populistiska rörelser uppvisar en "auktoritär karaktär" eller rent allmänt är obehagliga figurer med personlighetsstrukturer som är predisponerade att anstifta konflikter och göra uppror mot varje "establishment".¹⁴

Som alltid är det politiska språket viktigt. Den som exempelvis mer eller mindre tanklöst talar om "ressentiment" anser sig kanske ställa en relativt objektiv socialpsykologisk diagnos. Men ändå, men ändå... hänger det alltid med något från Nietzsche, Max Weber, från herre-dräng och gentlemannaryttar-attityd. För den som talar om "ressentiment" antyder att det handlar om svaga människor som egentligen bara reagerar i stället för om självständi-

ga medborgare som verkligen aktivt gestaltar något. Om människor alltså, som av dubiösa (i tveksamma fall moraliskt mindervärdiga) skäl avundas de starka och framgångsrika och måste intala sig någonting (Nietzsche) för att vara lyckliga.¹⁵ Eller så har man, fritt tolkat efter Max Scheler, att göra med passiv-aggressiva människor, vars hat någon gång kommer att förstöra sig självt.¹⁶ Om det är så man ser det hela, så kan man ju uttrycka sig på det sättet. Annars borde man vara mycket försiktig med psykologiserandet – som här alltid är moralpsykologiserande.¹⁷

Ett särskilt missförstånd: Bönder, "pops", fascister

Idag tänker många på småborgerlighet när de hör ordet "populism", på det som i Frankrike en gång hette *couches populaires*, eller på nedklassade arbetare (som i den amerikanska valrörelsen 2015-16 ohöjlt kallades för "Trump-proletariat"). Men ända in på sjuttio-, ja till och med delvis på åttiotalet, sågs det som en självklarhet att populism hade något med landsbygd att göra. Det berodde främst på att de första rörelserna och partierna som i modern tid själva kallade sig "populistiska" antingen företrädde jordbruk-sintressen eller idealiserade folk på landet. De ryska

Narodnikerna högaktade på 1860 och 1870-talen bönderna; ordet "narodnichestvo" – ordagrant översatt "folk-ism" – som utmärkte deras tankegods återfinns i många historiska och samhällsvetenskapliga verk helt enkelt som "populism". Alla slavofila intellektuella som företrädde den här typen av "populism" höjde landsbygden till skyarna (deras paroll var "khozhdeniye v narod" – "ta sig till folket"). De propagerade för att de former av självorganisation som bönderna hade utvecklat skulle fungera som förebilder för hela den ryska staten. I Östeuropa var det framför allt under 1900-talets första hälft ofta partier och rörelser som själva betecknade sig som "populister" som var de drivande krafterna för demokratisering och liberalisering och, ställda inför de särskilda villkoren i svagt industrialiserade länder, satte sitt hopp till ett politiskt bildat bondestånd.

Och så fanns det tidigare nämnda amerikanska People's Party som utvecklades ur Farmers' Alliance. Deras ledare företrädde lantbrukares intressen gentemot banker och järnvägens mäktiga ägare, vilka bönderna som sökte sin lycka i västra USA var beroende av. De behövde kredit för att bygga upp sina bondgårdar, och de behövde tåg som kunde ta deras produkter österut. På så sätt engagerade sig People's Partys

1. POPULISM: TEORI ...

ledare framför allt för billigt guld och förbättrad infrastruktur (och gick så långt som till förstatligande av järnvägen). Finans- och storkapital – ofta helt enkelt kallade "the interests" – utgjorde småproducenternas tydliga hotbild.

De här "populisternas" retorik vilar alltså på den klassiska populistiska åtskillnaden mellan folk och eliter. Aktivisten Mary Elizabeth Lease var till exempel inte direkt rädd för att ta i när hon skrev att "Wall Street har tagit över landet. Vi har inte längre ett styre av folket, genom folket och för folket, utan för Wall Street. Det här landets storartade människor är slavar, och monopolet deras herre."¹⁸ Man rasade mot "plutokrater, aristokrater och alla andra råttor"; många av populisternas slagord skulle också kunna komma från Occupy Wall Street: "Ninety and nine in hovels bare, the one in a palace with riches rare" ("nittionio i torftiga skjul, en i ett palats fullt av enastående rikedomar").¹⁹

De amerikanska populisterna i slutet av 1800-talet och början på 1900-talet var dessutom de första som själva kallade sig för populister. Ursprungligen fanns det inget substantiv som avletts från adjektivet för att beskriva medlemmar och ledare för People's Party; orden "pops", "populites" och "populists" an-

vändes alla nedvärderande.²⁰ Men som så ofta i politisk idéhistoria (till exempel "nykonservativa" i USA) vändes en etikett som först använts nedvärderande till något positivt av de smädade; de började själva använda den negativa etiketten.

I det avseendet är det inte mycket som har ändrats i USA, särskilt för vänstern. "Populists" ser sig som förkämpar för "Main Street" gentemot "Wall Street", som uppfattas som övermäktig. I många amerikanska öron låter "populist" som "progressiv", om inte rent av vänsterradikal. Till exempel anses New York Citys borgmästare, Bill de Blasio, liksom senatören Elizabeth Warren och hennes kollega Bernie Sanders (som själv kallar sig företrädare för en demokratisk socialism) vara "populists". Ja, vissa observatörer tyckte sig kunna urskilja en "populistisk kursändring" hos Hillary Clinton när den före detta utrikesministern slog ett slag för allas lika möjligheter i USA.

Därmed är (den transatlantiska) förvirringen perfekt.²¹ I Europa anses populism vanligtvis vara regressiv, i USA snarare progressiv. I Europa befinner sig populism övervägande till höger och är förknippad med utestängande, i USA ligger den snarare till vänster och associeras med inkluderande av dem som marginaliseras av finanskapitalismen (i Latinamerika

används begreppet ofta på ungefär samma sätt som i USA). Kan de här motsägelserna redas ut? Inte så länge man irrar runt i den semantiska återvändsgränden och menar att politiska aktörers självbenämning kan tas bokstavligt. De vänsterinriktade i USA som i dag kallar sig för "populister" är i europeiska termer kort och gott socialdemokrater (eller kanske vänsterorienterade kristdemokrater om de har starka religiösa inslag). Även de ursprungliga *populists* var i grunden en egalitär emancipationsrörelse som engagerade sig främst för lantbrukarnas intressen. Det stämmer förvisso att kritiken mot Wall Street ibland antog antisemitiska drag under "the Gilded Age" – "den förgyllda tidsåldern" (Mark Twain), alltså den amerikanska ekonomins storhetstid under de sista 25 åren på 1800-talet, som framför allt stora finansiärer tjänade på och under vilken det uppstod en dramatisk ökning i inkomstskillnader. Det stämmer också att enstaka *populists*, som Thomas E. Watson, senare skulle bli till hatfyllda rasister. Ursprungligen var People's Party dock ett pluralistiskt intresseparti som för övrigt inte gjorde någon skillnad på vitas och svartas intressen och även engagerade sig för kvinnors rättigheter (särskilt för deras rösträtt).²² Därutöver ville man skydda valhemligheten (*secret ballot*), införa direktval av

senatorer samt begränsa presidentens mandatperiod, och inte minst tryckte man på för att bygga upp en modern förvaltningsapparat – politiska krav som på ett eller annat sätt, förr eller senare, faktiskt skulle komma att förverkligas. Den framstående amerikanska historikern C. Vann Woodward var inte fel ute när han påtalade att man kan se Franklin D. Roosevelts New Deal som en form av "ny populism".²³

Bilden av People's Party som grogrund för rasism, ja till och med fascism, kom först retrospektivt med de liberala moderniseringsteoretikerna på femtiotalet. Forskare som historikern Richard Hofstadter och sociologerna Edward Shils, Daniel Bell och Seymour Martin Lipset såg *the populists* som föregångare till McCarthyismen och det rasistiska John Birch Society.²⁴ Victor C. Ferkiss slog svepande fast att den amerikanska fascismens ideologi var en logisk vidareutveckling av populisternas övertygelser.²⁵ I det politiska vardagsspråket i USA slog de här åsikterna aldrig igenom, men i samhällsvetenskapen hade de desto mer framgång, och det dessutom globalt.

Den som vill utveckla en teoretiskt anspråksfull definition av populism får inte gå i den semantiska fällan och acceptera att begreppet måste omfatta alla politiska aktörer som själva betecknar sig som popu-

listiska. Det skulle ungefär vara som att vänta sig att en vettig definition av socialism nödvändigtvis också måste innefatta nationalsocialisters självbild.

Populism har en historia. Men man får inte avgränsa begreppet utifrån dess anhängare, oavsett om det gäller bönder eller småföretagare. Inte heller borde det likställas med andra "ismer", vilket Karin Priester försökt göra i sin analys av populism som en variant av liberal-konservatism med anti-etatiskt tankegod. ²⁶ Populism kan begagna sig av mycket olikartat innehåll, och det är ett misstag att se begreppet som en "kopia" (Dubiel) av en social- eller politisk-historisk episod. Det betyder dock inte att "anything goes". Varför förklaras i nästa avsnitt.

Populism som moraliskt-politiskt anspråk på exklusiv representativitet eller: "Vi är etthundra procent"

Vad exakt är då populism, och var går gränsen mellan populism och andra politiska fenomen? Populism är inte en angelägenhet för tydligt identifierbara samhällsskikt (eller klasser), det är ingen känslsak, och det går inte heller att avgöra om något är populistiskt utifrån kvaliteten på en viss politik. Min tes är att populism är en mycket specifik politikuppfattning,

enligt vilken ett moraliskt rent, homogent folk alltid står emot omoraliska, korrupta och parasitära eliter – och de här eliterna hör egentligen över huvud taget inte till folket.²⁷ Den här likställningen av ”vanligt folk” och ”enda äkta folk” etableras ibland redan i partinamnet. Det finska partiet Perussuomalaiset (ordagrant ”de vanliga finländarna”) ville till exempel först alltid att deras namn skulle översättas med ”basfinländarna” eller ”sannfinländarna”; numera vill de bara kallas för ”finländarna”.

Särskilt i högerpopulisternas föreställningsvärld ingår eliterna dessutom en ohelig allians med parasitära underskikt som inte heller borde räknas till det äkta folket.²⁸ Ett exempel på ett sådant synsätt kan vi se i dagens Östeuropa, där romer påstås få understöd främst från postkommunistiska, proeuropeiska eliter – det ungerska partiet Jobbik drar till exempel paralleller mellan ”politikerkriminalitet” och ”zigenarkriminalitet”. Icke-nationella och post-nationella förenar sig i den logiken mot den äkta nationen.²⁹ Hit hör även den i USA utbredda föreställningen om att öst- och västkustens vänstereliter alltid skulle stå upp för den svarta medborgarrättsrörelsen, en allians som funnit sitt paradigmatiska förkroppsligande i Barack Obama och hans Harvarddiplom – vilket kanske är

1. POPULISM: TEORI ...

en anledning till att så kallade *birthers* med en skrikande Donald Trump i spetsen under flera år påstod att Obama hade usurperat presidentposten. Han är enligt dem inte född i USA och tillhör alltså varken symboliskt eller bokstavligt folket (Obama satte punkt för "debatten" genom att offentliggöra sin födelseattest, vars äkthet förstas direkt betvivlades av "the birthers"; senare ifrågasatte Donald Trump också huruvida Ted Cruz, en rival i kampen om att bli republikansk presidentkandidat och född i Kanada, är en "natural born citizen").³⁰

Kritik av eliter är dock bara ett nödvändigt – inte tillräckligt – kriterium för populistisk retorik (så länge populisterna är i opposition). Därutöver behövs även det avgjort moraliska anspråket att det endast är populisterna som företräder det äkta folket; alla andra av medborgarnas förmenta representanter är på ett eller annat sätt illegitima. Sätillvida hävdar populisterna inte så ofta: "Vi är folket"; deras budskap är snarare: "*Bara vi* representerar folket".³¹ Populismen är alltså inte bara anti-elitistisk, den är också antipluralistisk.³² Om det inte vore så skulle all kritik av eliter automatiskt beskyllas för populism, men det är först med deras moraliska anspråk på exklusiv representativitet som populisterna på riktigt blir till populisterna och deras

förhållande till demokrati så problematiskt. Populister säger alltså inte: "Vi är 99 procent." De hävdar inget mindre än att de representerar 100 procent av folket.

Populister är därmed inget, som det ofta sägs, nödvändigt "korrektiv" till en demokrati som håller vanligt folk på för stort avstånd. I synnerhet vänsterteoretiker menar att förhållandet mellan demokrati och liberalism eller rättsstat har hamnat i obalans och att populister kan stärka den demokratiska sidan igen. Den här fromma demokratiteoretiska förhoppningen bottnar dock i ett grundläggande missförstånd. Populister är inte alls intresserade av medborgarnas deltagande i sig; deras kritik riktar sig inte mot principen om politisk representation som sådan (som mycket riktigt står i ett spänningsförhållande till demokratin), utan mot de sittande representanterna, vilka de menar inte alls företräder folkets intressen. Christoph Blocher, den utomordentligt framgångsrika schweiziska populisterna, skilde till och med en gång helt öppet på "falska" och "äkta" eliter: "I den demokratiska staten och den fria marknadsekonomin får bara den elit erkännas, som utför sin uppgift med nödvändig hängivelse, skicklighet och förmåga" – eliter som inte lever upp till det borde "röjas ur vägen och bytas ut".³³ En mer drastisk variant av den här tanken kan

numera bevittnas på Pegidas arrangemang. Deras slogan lyder att de aktuella politikerna egentligen inte är några folkföreträdare utan "folkförrädare".

Nu skulle man kunna invända att det är populisterna som hela tiden vill ha folkomröstningar. Men när populisterna kräver ett referendum, så är det inte för att de vill utlösa en öppen diskussionsprocess bland väljarna, utan för att medborgarna ska vara så vänliga att bekräfta det som populisterna redan identifierat som den sanna folkviljan (och som på ett förrädiskt vis inte förverkligas av de illegitima, egennyttigt orienterade eliterna). Den här föreställningen om ett imperativt mandat förklarar också varför populisterna så gärna vill sluta "avtal" med folket – som exempelvis det schweiziska SVP, Jörg Haider som undertecknade ett kontrakt med Österrike eller för den delen Silvio Berlusconi som erbjöd ett "avtal med italienerna". Politik påstås då bara innebära avtalsuppfyllande (man förbiser i och för sig att avtalet ju inte kom från "folket", utan från ett visst parti). I SVP-politikern Blochers ord: "Endast det att uppfylla uppdraget och att sikta på framgång är avgörande i ledning. Uppdraget står i centrum – sitt eget. Därför är framgångsrik ledning alltid uppdragsorienterad."³⁴

Den här föreställningen om ett entydigt uppdrag (där medborgarna är förmenta uppdragsgivare som framför otvetydiga anvisningar) förklarar den ambivalenta roll som folket spelar för populisterna: på ytan är det ytterst aktivt, men när allt kommer omkring är det helt och hållet passivt. Det handlar om att exakt omsätta folkets vilja i bemärkelsen av ett imperativt mandat – men eftersom folket inte kan tala koherent med en röst, behövs det en aktör som sufflerar folket och vad det egentligen vill säga. Ofta presenterar sig den populistiska politikern helt enkelt som "språkrör" (och döljer därmed det faktum att han eller hon själv alltid kan ifrågasättas som uttolkare av medborgarnas idéer och intressen). "Han tänker det Wien tänker", stod det en gång på österrikiska FPÖ:s plakat om deras toppkandidat Heinz-Christian Strache. Med andra ord är representanten i den populistiska politiska teorin egentligen bara en avbild – till skillnad från vänsterns, liberalers och konservativas uppfattning om representationen (tänk till exempel på Edmund Burke) där det förväntas av representanter att de gör bruk av sin egen omdömesförmåga. Den moderna demokratin känner bara till det fria, inte det imperativa mandatet.³⁵

Åtminstone i det här avseendet genljuder bland populisterna de förmoderna ståndssamhällenas uppfattning om representation. Företrädare för adel, prästerskap och även just "vanligt folk" artikulerar mer eller mindre fasta intressen; en dynamisk och därför också alltid oförutsägbar politisk process behövs över huvud taget inte.³⁶ Det räcker (förment) att veta att "HAN vill det VI vill" – en annan av Straches slogans.³⁷ Bara det att det inte alls rör sig om intressen – i legitimt plural – utan om ett singulärt, påstått objektivt intresse hos ett folk som ses som homogent. Eller kanske inte ens om ett intresse, utan om en identitet som påstås nödvändigtvis vara förbunden med ett visst intresse. Det äkta folket måste man ju inte fråga på förhand för att få reda på vad det verkligen vill. Sätillvida är den vanliga referensen till Jean-Jacques Rousseau och hans idé om *volonté générale* inte helt plausibel. Enligt Rousseau var de enskilda medborgarna själva tvungna att avgöra vad de ansåg vara den allmänna viljan (och därmed det allmänna bästa). Även det var en mycket moraliserad uppfattning. Den som lät sig ledas – förslavas, som Rousseau såg det – av sina själviska intressen, i stället för att på allvar reflektera över allas bästa, skulle kunna berövas sin frihet. Men det här var i alla fall reglerade politiska processer, i vilka

de individuella medborgarna uppmanades att själva agera. Det behöver däremot inte populisterna för att identifiera den autentiska nationens allmänna bästa. I stället för representation av en vilja baserad på intressen handlar det om den symboliska representationen av det "äka folket" (som man inte ens direkt behöver fråga).³⁸ Kort sagt: snarare *folksjäl* än *volonté générale*.

Detta förklarar också varför populisterna alltid har förbehåll mot parlament som oundvikligt pluralistiska institutioner. För vad finns det att tala eller bråka om? Den påstått sanna folkviljan är ju uppenbar. Samma sak gäller till och med för tv-debatter mellan kandidater. Viktor Orbán deltog inte i några sådana inför valen varken 2010 eller 2014, men förklarade:

Debatter om specifika politiska åtgärder behövs inte i nuläget, alternativen som ligger för våra ögon är uppenbara [...] Jag är säker på att ni redan sett vad som händer när det faller ett träd över vägen och många människor står runt omkring. Då finns det alltid två typer av människor: de som har storslagna idéer om hur man kan få bort trädet, och som delar med sig av sina underbara teorier och ger råd till andra. Och de som märker att det bästa är att helt enkelt dra bort trädet från vägen. Mina ärade damer och herrar, vi måste förstå att det inte

1. POPULISM: TEORI ...

behövs några teorier för att bygga upp ekonomin, utan trettio starka killar som börjar arbeta och gör det som vi alla vet är nödvändigt.³⁹

För övrigt är det vilseledande att automatiskt koppla populism till karismatiskt ledarskap – något som fått fäste i ljuset av Latinamerikas 1900-tals historia. Alla ser en bild framför sig av en man (eller i Evitas fall en kvinna) som från en balkong rycker med sig massorna (exempelvis *los descamisados*, Peróns ”skjortlösa” anhängare). Att få det samlade folkets bifallsrop eller att se ledarskap som plebiscit är inte samma sak som att ha karisma. Det hjälper förstås populistiska partier att ha en imponerande person i spetsen som väcker entusiasm och får en att glömma vardagen – men det gäller även för andra politiska organisationer. Det viktiga i den populistiska föreställningsvärlden är att den populistiska ledaren identifierar och förverkligar den riktiga, singulära folkviljan. Han (eller hon) uppfattar alltså själv inte nödvändigtvis att han (eller hon) leder folket, utan snarare följer det, i bemärkelse av Blocher-aktig etik om det trogna avtalsuppfyllandet. Och här kommer kanske ändå en särskild talang med i bilden, nämligen förmågan att känna igen och uppfylla folkviljan. I det här avseendet närmar sig den po-

pulistiska självuppfattningen plötsligt den epistemiska demokratiuppfattningen – men blir inte identisk med den, eftersom populister ju strävar efter den korrekta symboliska representationen av exempelvis den ordspråksmässiga "real american".⁴⁰

Den här tankefiguren är en intressant variant av den förståelse av representation som den franska statsvetaren Bernard Manin företräder med stort gensvar i den demokratiteoretiska diskussionen.⁴¹ Manin menar att representation över huvud taget inte är en demokratisk princip; om man verkligen tror på demokratisk likhet borde offentliga ämbeten tillsättas genom lottning, vilket till största delen var fallet i det demokratiska Aten (vissa ämbeten som hade särskilda krav på erfarenhet och kompetens, som till exempel generaler eller *strategos*, var emellertid kopplade till val).⁴² En institution för val av representanter vilar på aristokratiska föreställningar, då det ju är den "bästa" för ämbetet som ska väljas. Om representanter väljs bekräftar det alltså att "vi", de förment goda demokratiska medborgarna, om vi är ärliga, egentligen utgår från att politiska förmågor när allt kommer omkring är ojämnt fördelade. Det är förstås upp till de valberättigade att bestämma vilka förmågor som ses som särskilt viktiga – men enligt Manin tas idén om politisk likhet

inte på allvar ens av de medborgare som kallar sig för demokrater.

En av poängerna i Manins teori är att försöket att välja en så "normal" person som möjligt (alltså det som i Sverige kallas för "medelsvensson" och i USA numera för "Joe the plumber") inte ändrar något alls i sakens aristokratiska natur, eftersom den som är vanligast just därför är speciell. Carl Schmitt påstod i sin författningslära att "de som regerar åtskils *av* folket, inte *från* folket".⁴³ Men enligt Manin är de åtskilda från folket oavsett hur vanliga eller ordinära de utger sig för att vara eller till och med är (och inte minst åtskiljs representanterna genom att de har mer makt).⁴⁴

Därför är i slutändan också den populistiska ledaren speciell, men det speciella har ingenting med personlig karisma att göra, vilket ofta antas; han eller hon måste inte heller nödvändigtvis vara en outsider eller en icke-politiker utan politisk erfarenhet. Det är klart att kritiken av politiska eliter blir trovärdigare om man kan visa att man själv aldrig har hört dit. Men det ofta i hög grad iscensatta outsiderdraget är inte avgörande. Föreställningen att man bara behöver visa på att till exempel Geert Wilders i själva verket är karriärpolitiker (som sedan 25 år arbetar i det nederländska parlamentet Binnenhof, från 1990 som assis-

tent och från 1998 som ledamot) för att diskreditera populisterna är rätt naiv (för övrigt lika naiv som tron på att varje populistiskt parti någon gång kommer att försvinna av sig självt eftersom till och med den karismatiska ledaren faktiskt är dödlig).⁴⁵

Det särskilda med en populistisk *leader* har ingenting med karisma eller att vara outsider att göra, utan med populismens inre logik. Populister ser det alltså som avgörande att endast han (eller hon) på rätt sätt kan identifiera den sanna folkviljan och följdriktigt representera den. Folkviljan å sin sida är per definition moraliskt ren; enligt populismen (till skillnad från marxism, leninism och även liberalism) kan det helt enkelt inte finnas ett korrupt folk. Den här kombinationen resulterar då i populisternas utmärkande moraliska anspråk på exklusiv representativitet. Detta uttrycks i slogans som "Indien är Indira" (Gandhi) och Andreas Papandreous "Pasok i regering – folket vid makten" eller i deklamationer som den Chávez gav när han vänd till "sitt folk" hävdade sig vara "en del av er alla".⁴⁶

Det skulle vara ett misstag att ur denna skenbara "identitet" med folket härleda en nationalistisk eller rasistisk grund för populism, som Schmitt gjorde vid nationalsocialismens början med begrep-

pet "artlighet".⁴⁷ Det kanske är rimligt att någon som är "folknära" eller rent av "folklik" är bättre ämnad att identifiera den sanna folkviljan – men det är inte absolut nödvändigt i den populistiska föreställningsvärlden. Med andra (och tydligare) ord var nationalsocialism en form av populism – men all populism mynnar inte ut i nationalsocialism eller någon annan form av totalitarism; utöver anspråket på exklusiv representativitet tillkom i nittonhundratjugo- och trettiotalens kontext rasism och våldsförhärlikande, vilket gjorde en populistisk logik till en specifikt nationalsocialistisk.⁴⁸

Populister måste alltså inte vara nationalister eller ens etniska chauvinister eller rasister. Men de behöver ett moraliskt distinktionskriterium som skiljer det goda folket från de dåliga eliterna (och som tydliggör vem som egentligen verkligen hör till det äkta folket och inte, det är inte för intet som amerikanska populisterna anhängare exempelvis alltid talar om "real americans").⁴⁹ Historiskt sett opererade man ofta med moraliska föreställningar om dygd och hårt arbete; redan abbé Sieyès rättfärdigade kvällen före den franska revolutionen idén om att det tredje ståndet var det äkta franska folket med argumentet att det tredje ståndet i motsats till aristokratin och

prästerskapet *arbetade*. I USA gick populism även ofta hand i hand med "producerism", alltså idén om att det dygdiga folket var ett folk av producenter (framför allt småproducenter, vars arbete och produkter man relativt enkelt kunde föreställa sig konkret). I dag finns liknande tendenser hos Lega Nord med slogans som "Roma ladrona" (Rom är en rövare) – det vill säga, i norr arbetar alla hårt, i syd är alla tjuvar.

Utöver sådana moraliska kriterier som förtjänst och dygd, vilka möjliggör övergången från empirisk representation av en vilja till symbolisk representation, finns det emellertid alltid automatiskt ännu ett särskiljande kännetecken: den som inte stöder populisterna hör per definition inte till det äkta folket. Recep Tayyip Erdoğan träffade mitt i prick när han i juli 2014 konfronterade sina kritiker med följande uttalande: "Vi är folket. Vilka är ni?" Det här mönstret fanns redan bland de franska revolutionärerna som menade att det äkta folket så att säga först måste utkristalliseras från den empiriska massan av alla fransoser (en träffande formulering av Claude Lefort). Med andra ord: den som inte ansluter sig till populisterna, utesluter sig själv. Och den här själv-diskvalificeringen är för populisterna alltid moralisk – med graverande politiska konsekvenser.

Inga partier som andra partier

I populism behöver folket alltså inte alls delta på riktigt. Det avgörande i populisternas världsåskådning är att den populistiska politikern korrekt identifierar den sanna moraliska folkviljan och omsätter den i form av ett imperativt mandat. Tänk bara på Silvio Berlusconi. Det var utan tvekan en angenäm kuliss för "il cavaliere" när blåklädda massor skanderade för Forza Italia, men han ville säkerligen inte att hans anhängare kontinuerligt skulle delta i den politiska beslutsprocessen (på Forza Italias första kongress förklarades han genom acklamation till *leader*).⁵⁰ Partiet – bara begreppet i sig är diskutabelt, då det snarare rör sig om en organisation av lojala anhängare – kontrollerades uteslutande av Berlusconi.⁵¹ Fotbollsfanclubs-estetiken (slagordet "Forza Italia", ungefär "framåt Italien", är hämtat ur sportvärlden) skulle hjälpa Forza Italia att avgränsa sig från de "gamla partierna" och deras korrupta *partitocrazia*. Och medborgarna? I stället för att demonstrera på piazzan skulle den ideala italienaren – exklusivt företrädd av Berlusconi – nu stanna hemma och titta på tv (såklart helst på en av Berlusconis kanaler); demokrati blev till *videokrazia*. Den som inte fogade sig till idealbilden var uppenbarligen kommunist eller illegal invandrare, det vill säga någon som

inte på riktigt hörde till det italienska *popolo* (Lega Nords politiker tänker för övrigt på liknande sätt. Veronas borgmästare, Flavio Tosi, tog två dagar efter sitt tillträde ner bilden av den italienske presidenten Giorgio Napolitano på sitt kontor med förklaringen att han inte kände sig representerad av den där kommunisten. I stället hängde han upp ett foto av den tidigare presidenten Sandro Pertini, som han verkligen tyckte förkroppsligade nationens enhet.)⁵²

Det är lätt att hitta ytterligare exempel på populistiska partiers egenheter. Geert Wilders Partij voor de Vrijheid är inte bara de facto ett enmansparti, då Wilders som bekant kontrollerar allt och alla – egentligen vill Wilders och hans visionär Martin Bosma officiellt inte alls ha ett parti, utan en stiftelse (vilket inte var rättsligt genomförbart i Nederländerna, så PVV opererade sedan med exakt två medlemmar: de Stichting Groep Wilders, med å sin sida Wilders som *enda* medlem, och Wilders som fysisk person. Att PVV därigenom gick miste om stora belopp genom statlig partifinansiering tog Wilders med i beräkningen.)⁵³ Även ledamöterna är bara partiets delegerade (och coachas varje lördag av Wildes i sina politiska uppgifter).⁵⁴

1. POPULISM: TEORI ...

Det här totala avståndstagandet av det man – kanske något naivt – kan kalla för ”intern demokrati” hade säkert också praktiska anledningar. Wilders hade exemplet Pim Fortuyns lista för ögonen, som efter ledarens död fylldes av konflikter och slutligen löstes upp helt.⁵⁵ Men den principiella antipluralismen passar också in i den populistiska världsbilden: om det bara finns en enda tydligt urskiljbar folkvilja som ledaren eller ledargruppen också entydigt kan identifiera – vad ska man då med interna debatter till? Och med intermediära institutioner, alltså de så kallade *corps intermédiaires*, som av liberaler som Montesquieu och Tocqueville prisats som effektiva maktinskränkningar, men i själva verket bara kan stå i vägen för kommunikationen mellan folk och populistiska ledare? Populister vill ha det som Nadia Urbinati något paradoxalt har kallat för ”direkt representation”, och det gäller inte bara för partier utan är ett ideal för det politiska systemet som helhet, där så många sak- och personfrågor som möjligt ska bestämmas direkt av folket.⁵⁶ Sätillvida finns det faktiskt ett samband mellan konceptet plebiscit – det är ju det ”direkt representation” går ut på – och populism. Man måste bara komma ihåg att det fortfarande handlar om *repre-*

sentation, medan deltagandet i verkligheten begränsas till acklamation.

Precis som populisterna är skeptiska till en komplicerad intern demokrati, betraktar de professionella journalister med misstro. I båda fallen blir den enda sanna folkviljan "mediatiserad" och därmed, enligt deras logik, med största sannolikhet förfalskad. Det är bättre om ingen opererar mellan Beppe Grillo och hans *grillini*: på hans blogg får man reda på vad som verkligen händer, och man kommunicerar till synes direkt med den enda av Italiens representanter som inte är korrupt. När *grillini* kom in i parlamentet innebar det enligt Grillos medkämpe Gianroberto Casaleggio, en internet-impresario, att den allmänna opinionen äntligen nått den italienska Deputeradekammaren.⁵⁷ Sätillvida gynnas populismens logik av de segmenterade mikrooffentligheterna på internet, i vilka medlemmar av politiska "småfolk" ömsesidigt bekräftar varandras moraliska överlägsenhet. Den som alltid ser, hör eller får tweets av endast en del av befolkningen, kommer nog att tycka att ett populistiskt anspråk på exklusiv representativitet är rätt rimligt. För den påstått demokratiska online-town-hall är en populistisk ekokammare.

På grund av sina moraliska anspråk på exklusiv representativitet är populistiska partier alltså inte partier som alla andra.⁵⁸ Det som den amerikanske statsvetaren Nancy Rosenblum har kallat "holism", föreställningen om att kunna företräda helheten (en idé som går mot den om ett samhälles politiska fragmentering), strider mot grundidén om ett parti som något särskilt, partiellt, apart – redan namnet förtäljer att man bara är en "part" och inte företräder helheten.⁵⁹ Den här poängen ska nog inte dras till sin spets. I praktiken förhåller sig populistiska partier ofta nog som "helt normala partier", varför de ju som bekant också kan ingå koalitioner. Men enligt deras självbild är de helt enkelt hellre en "front" (national), en "rörelse" eller en stiftelse. Alla andra är "bara" partier – och sett i ljuset av populisternas moraliska anspråk på exklusiv representativitet egentligen illegitima konkurrenter. Samtidigt är de andra partierna ur populisternas synvinkel också de gamla, korrupta eliternas organisationer, och det är därför populister så ofta sammanfogar de "etablerade" partiernas namn, som om det rörde sig om en kartell som försvarar orättmätiga privilegier. I Frankrike talas det till exempel om "UMPS" och i Spanien om "PPSOE" (UMP står för Union pour un mouvement populaire, alltså det konservativa partiet

som numera går under namnet Les Républicains, PS för *Partie socialiste*; PP står för det konservativa *Partido popular*, PSOE är de spanska socialisterna).

Hur förklarar man det oförklarliga?

Så länge populisterna är i opposition måste de förklara varför den politiska verkligheten – där det populistiska partiet inte kan samla några överväldigande majoriteter – verkar stå i strid med det moraliska anspråket på exklusiv representativitet. Det finns två strategier. I tveksamma fall appellerar populisterna till ett folk "där ute", som inte kan göra sig hörda genom val eller andra konventionella demokratiska förfaranden. Nästan alla populisterna har använt Richard Nixons berömda uttalande om den "tysta majoriteten" (för om majoriteten inte var tyst skulle ju populisterna redan sitta vid makten).⁶⁰ Rättsteoretikern Hans Kelsen har i det här sammanhanget talat om en "metapolitisk illusion" – en fiktion av "folket", som demokratifierar alltid kan spela ut mot parlament och andra institutioner utan att för den sakens skull låta antidemokratiska.⁶¹ Ett förpolitiskt, i Schmitts termer existentiellt, folk vid sidan av institutioner kan dock inte finnas på ett empiriskt kontrollerbart sätt.

1. POPULISM: TEORI ...

Man kan gå ännu ett steg längre. Folket i sin helhet kan aldrig greppas eller ens gestaltas, det går över huvud taget inte att hitta empiriskt sett (Pierre Rosanvallon talar i sina arbeten om "peuple introuvable", folket som inte kan hittas) eftersom medborgare dör och föds varje minut – redan Hobbes talade på sin tid om "talens obeständighet".⁶² Och ändå är det en stor frestelse att, oavsett om det är på grund av metapolitiska illusioner eller en förment maktpolitisk realism, påstå att folket går att uppfatta som helhet (Robespierre, som i det här avseendet helt och hållet följde de franska kungarnas härskarlogik, utropade också en gång att han var folket). Dessutom är det kännetecknande för de franska revolutionärerna att de aldrig fann en tillfredsställande estetisk form för det folkstyre som de inaugurerat. Det hela gick inte att gestalta, och de särskilda symbolerna (som till exempel den frygiska mössan, en krönt yngling och Herkules) lyckades inte heller övertyga. Jacques-Louis David ville resa en jättelik staty av folket på Pont Neuf, där grunden skulle tillverkas av förstörda konungamonument och statyns brons utvinnas ur folkfiendernas smälta kanoner (konventet godkände projektet men det stannade på planeringsstadiet). Revolutionens påstått viktigaste aktör – det suveräna folket – blev till

”fransosernas Jahve”, och gick alltså som sådant inte att representera (endast ordet – det vill säga grundprincipen folksuveränitet – kunde synliggöras. Revolutionsfirarna ska till exempel ha burit runt på fanor med citat ur Rousseaus *Contrat Social*).⁶³

Demokrater måste helt enkelt acceptera att folket som sådant aldrig helt kan greppas. Medierna kan nog så troget återge den allmänna opinionen som riktar sig till valda representanter, och nog så många medborgare kan gå ut på gatan (och på så sätt göra ”folket” till ”händelse” – Pierre Rosanvallon talar om ”peuple-événement”), arga medborgare kan fylla i en petition på internet och bombardera sina folkvalda med e-post – men det betyder inte att det ”äkta folkets” ”äkta vilja” visar sig. Alla de här aktiviteterna och allt civilt engagemanget kan, vilket Christoph Möllers har visat, ha demokratisk betydelse och kanske tyda på att maktförhållanden förskjuts – men det saknas en demokratisk form, det vill säga ett förfarande som säkrar samma frihet för alla deltagare (och alltså inte endast för dem som är särskilt engagerade eller upprörda). Möllers menar att det bara är ett förfarande, primärt just val, som kan göra politiska viljeyttringar tillräckligt entydiga för att rättfärdiga kollektivt bindande beslut för ett samhälle. Även dessa kan visa sig

1. POPULISM: TEORI ...

vara felaktiga, men det medger en demokratisk politiker alltid. Frågan är snarare om varje arg medborgare är kapabel att inse att ens position kanske ändå inte är riktig och inte alls uttryck för den sanna folkviljan.⁶⁴

Den här problematiska åtskillnaden mellan konkret form och den svårgreppade, men kanske på något vis ändå närvarande, substansen uppstår emellertid inte först när populister ställer till med sitt ofog i den representativa demokratin.⁶⁵ Analogt med läran om kungens två kroppar⁶⁶ utvecklade till exempel den medeltida juristen Baldus en teori, enligt vilken det å ena sidan finns ett folk som en empirisk, ständigt föränderlig grupp och å den andra ett evigt *populus* som en sorts *corpus mysticum*.⁶⁷ Och på samma sätt som man kan skilja så kallad "king body politic" från "king body natural", kan man enligt den här logiken göra en åtskillnad mellan "people body politic" (Baldus använde formuleringen "hominum collectio in unum corpus mysticum") och det av institutioner representerade folket – och spela ut dem mot varandra. På samma sätt som till exempel Karl I:s motståndare menade att de skulle kämpa mot kungen för att försvara kungen ("We fight the king to defend the king"), kan populister attackera de falska represen-

tanterna för att försvara det icke-institutionaliserade folket.⁶⁸

Det här betyder inte att det uteslutande är valda yrkespolitiker eller officiella kandidater som får göra anspråk på att vara representativa. En förståelse av politik som är begränsad till statliga institutioner skulle ju till exempel leda till att medborgare som vill demonstrera mot en regering inte behöver gå ut alls – de är ju ändå ingenting annat än en "liten radikal minoritet" (ett uttryck som den västtyska studentrörelsen ofta avfärdades med).

I en demokrati kan bokstavligt talat vem som helst göra anspråk på att med sin politiska position vara representativ för andra. Ja, demokratin uppmuntrar rent av att sådana anspråk ständigt blir fler – som att Pegidaplakat med texten "vi är folket" provocerar fram motplakat där det står "nä, vi är folket".⁶⁹ I stället för att helt enkelt avbilda något som redan finns kan ett anspråk på representativitet (vilket Michael Saward har kallat för ett "representative claim") få en grupp att börja uppfatta och konstruera sig som i behov av och värdig representation (och det vore ett stort misstag att inordna den här processen under skapande av ett falskt medvetande).⁷⁰ Därför är det vilseledande att utgå från att väljares intressen alltid på något sätt

är objektivt fastställda och att det bara gäller att representera dem. Anspråket på att vara representativ måste också bekräftas om och om igen: genom val.⁷¹ *A priori* finns det ingen som kan veta folkets vilja; vi får reda på den först *a posteriori* av (ofta endast relativa) majoriteter.

Det är alltså stor skillnad mellan att kritisera sittande politiker och deras planer och att försöka frånta folkvalda representanter deras legitimitet med hänvisning till en fiktiv totalitet. Eftersom populisterna gör det sistnämnda betvivlar de förutom mainstreampolitikererna, som de baktalar moraliskt, alltid också de procedurer som sett till att dessa politiker sitter vid makten. Populisternas grundtanke är att det måste vara något som inte stämmer med vår reellt existerande demokrati om den dömer majoriteten till tystnad. Faktum är att Geert Wilders kallade den nederländska Tweede Kamer för ett "skenparlament" efter att han om och om igen pekat ut sina kollegor som "skenpolitiker", Viktor Orbán uteblev demonstrativt från parlamentssammanträden så länge hans parti var i opposition och företrädare för Tea Party-rörelsen påpekade alltid högt att Obama regerade mot majoritetens vilja.

Här blir det än en gång tydligt att man inte vill rubba på principen om politisk representation i sig,

utan ifrågasätta förfaranden som leder till felaktig representation. Då är det ofta bara ett steg kvar till konspirationsteorierna (om till exempel lögnaktig media) som hela tiden dyker upp i populisters diskurser – vilket en gång ledde Richard Hofstadter till observationen att populisterna alltid har en ”paranoid politisk stil”.⁷²

I en någorlunda fungerande demokrati är det alltså alltid populistiskt när demonstranter hävdar att de är *folket*. En vädjan som ”vi är *också* folket” (kanske med tillägget ”och ni har glömt oss!”) kan däremot alla gånger bidra till substantiella demokratiska kontroverser. I en demokrati får alla principiellt göra anspråk på att de representerar en viss grupp (till exempel genom att grunda ett parti), men alla måste också böja sig för den enda ”folkdomen” som empiriskt går att kontrollera, nämligen valutgången. En populist som förlorar ett val vill inte erkänna det utan gör en för demokratin fatal åtskillnad mellan ett *empiriskt* och ett *moraliskt* valresultat. När Viktor Orbán oväntat var tvungen att erkänna sig besegrad i parlamentsvalen 2002 (vilket kostade honom posten som premiärminister), menade han att nationen – tydligen exklusivt representerad av hans parti – inte alls kunde vara i opposition. När den mexikanska vänsterpopulisten Andrés Manuel López

1. POPULISM: TEORI ...

Obrador med liten marginal förlorade presidentvalet 2006 tältade hans anhängare flera veckor i Mexiko Citys centrum och hävdade att de var det äkta *pueblo*. Slutligen erkände den självutropade folktribunen "AMLO" sitt nederlag. Han förkunnade emellertid att högerens seger var "moraliskt omöjlig" och framhärskade att han var Mexikos "legitima president".⁷³ Med andra ord var "folkförrädarnas" seger egentligen bara empiriskt möjlig, och empirin kommer i populisters föreställningsvärld efter moralen. Den här bilden av vad som inte kan hända, vad som inte får hända, kan tillspetsas med det ovan diskuterade populistiska argumentet att den som är emot dem egentligen inte hör till folket. Det är också så det skapas samklang mellan det populistiska moraliska anspråket och verkligheten där populisterna är i opposition.

Här kan man invända att alla politiker som gör anspråk på att vara representativa gör det med den fasta övertygelsen att de verkligen företräder stora delar av befolkningen – och i framtiden potentiellt skulle kunna övertyga alla medborgare om att deras positioner är riktiga. För att uttrycka det mer drastiskt är det ju ingen som kommer och bara säger sig representera vissa särintressen eller egentligen håller på med lobbyarbete. Men för demokratiska politiker är

det alltid tydligt att de här anspråken också kan visa sig vara felaktiga.⁷⁴ Efter valet säger man då att man tyvärr ändå inte lyckades övertyga så många som man hade hoppats – nu måste man helt enkelt fortsätta att försöka övertyga i opposition.

Sådana vitt utbredda, nästan klichéartade uttalanden är alltså demokratiteoretiskt sett innehållsrikare och viktigare än man först skulle kunna tro. De visar att man är beredd att relativisera sina egna anspråk på representativitet (i stället för att till exempel hävda att man fortfarande representerar det äkta folket och att eliterna som oförklarligt vunnit valet har stulit landet från folket).⁷⁵ All representation är förgänglig, och anspråket på representativitet är när allt kommer omkring en sorts hypotes – som också kan falsifieras. Och då försöker man helt enkelt igen i nästa val.

Sammanfattningsvis: populister ska inte identifieras utifrån deras påstått ressentimentfyllda väljare – utan utifrån deras egna ord.⁷⁶ Med det menas dock inte bara en särskild retorik som politisk stil eller en specifik form av politisk "performance", där politikern appellerar direkt till folket, frambesvärjer kriser och i förhållande till existerande eliter uppvisar ganska "dåliga manér".⁷⁷ Visst kan en del populister ha dåliga manér och vara plumpt folkliga. Amerikanen George

1. POPULISM: TEORI ...

Wallace bar till exempel medvetet billiga kostymer och betonade så fort tillfälle gavs att han av princip intog sin mat bara med ketchup (ett annat av hans kändaste uttalanden är att de enda orden med fyra bokstäver som hippies *inte* känner till är "w-o-r-k" och "s-o-a-p").⁷⁸ Men sådana stilfrågor skulle vara alldeles för subjektiva som kriterier. Att åberopa sig på folket och vilja vara populär är dessutom något som gäller i princip alla politiker. På det sättet skulle populism, vilket redan Puhle menade, mer eller mindre förminskas till en "mobiliseringsstrategi", som återfinns i någon form hos nästan alla politiska aktörer.⁷⁹

Det utslagsgivande kriteriet är snarare att det finns en avgjord antipluralism i populisters diskurs och att de alltid refererar till folket som en entydig moralisk massa.⁸⁰ Populister är inte heller emot principen om politisk representation, utan bara skeptiska till alla förmedlande institutioner (inte bara inom politiken utan också i den mediala – och därmed egentligen alltid förmedlade – offentligheten). I försöket att definiera populism landar vi – trots att populister kan företräda mycket olikartade innehåll som ibland går stick i stäv – alltså ändå inte i *anything goes*, eftersom inordningen grundas på en strukturell logik som är inneboende i populism.

2. ... och praktik

»All makt utgår från folket. Men vart tar den sedan vägen?»

Bertholt Brecht,
Drei Paragraphen der Weimarer Verfassung

NU KAN DET verka som om alla populisterna lever i ett slags politisk fantasivärld – en tanke som också passar den vitt utbredda åsikten att populisterna principiellt är oförmögna att styra ett land. Man säger att populistiska organisationer alltid är missnöjes- eller protestpartier, och rent logiskt kan ingen protestera mot sig själv eller vägra regera när hen sitter i regering. När populisterna en gång kommit till makten blir elitkritikerna en del av eliten, och de blir av med sitt moraliska trumfkort. Kort sagt skapas ingen politik med antipolitik och definitivt ingen stat. En annan variant av tesen om populisternas oförmåga att styra ett land är att deras förtrollning oundvikligen skulle släppa så fort

de på riktigt står inför ansvaret – deras simpla löften skulle upplösas i vardagspolitikens syrebad. Anti-establishment-outsidern skulle mista trovärdighet bland sina anhängare och snart försvinna från den politiska scenen. Eller åtminstone fördrivas från sin fantasivärld och förvandlas till pragmatiker.¹ På ett eller annat sätt löser sig problemet av sig självt.

Även med den här diagnosen gör liberala demokrater det för lätt för sig – och invaggar sig i en politisk trygghet som egentligen inte finns. För det första är det helt och hållet möjligt att sitta vid makten och samtidigt kritisera eliter – nämligen de gamla, som fortfarande påstås dra i trådarna bakom kulisserna och hindra populisterna från att verkställa den sanna folkviljan. Tänk bara på Hugo Chávez som alltid såg hur oppositionens aktörer i det fördolda försökte sabotera hans nya socialism eller höll USA ansvarigt för den bolivarianska revolutionens misslyckanden, eller på Recep Tayyip Erdoğan som fortfarande framställde sig själv som en underdog som satte käppar i hjulet för det kemalistiska etablissemanget när han för länge sedan börjat koncentrera all makt i sina händer, eller på Jaroslaw Kaczyński som misstänkte att ett mörkt "nätverk" bestående av exkommunistiska grupper saboterade hans regeringsarbete (varför han under

mandatperioden 2005–2007 ständigt var tvungen att avslöja nya ”hemliga agenter”). Majoriteter kan bete sig som förföljda minoriteter, och representanter för sådana majoriteter, som mycket väl kan ha ett intresse av att stilisera sig som offer och på så sätt avleda uppmärksamheten från sina egna misslyckanden, kan dra nytta av den här självuppfattningen.

Polariserar, moraliserar politiska konfrontationer till det extrema (så som Chávez såg det var George W. Bush ingen mindre än djävulen själv) och hittar alltid nya fiender – det gör populisterna både i opposition och när de sitter vid makten. Chávez deklarerade exempelvis under en generalstrejk som initierats av oppositionen år 2002 att det ”inte handlar om vem som är för eller mot Chávez”, utan om ”patrioternas strid mot hemlandets fiender”.² När Kaczyński pressades av EU på grund av sitt försök att omgestalta det politiska systemet för att gynna sitt eget parti attackerade han inhemska kritiker för att vara ”polacker av den värsta sorten”; han menade att de praktiskt taget hade förräderi ”i generna”. Krisen stiliseras till ett konstant tillstånd, och politik finns nu bara i form av ett permanent belägringstillstånd.³ Det passar också in att populisterna som Chávez och den ecuadorianske presidenten Raffael Correa ser regerandet som en valrö-

relse utan slut (vilket förvisso är fallet även bland vissa demokratiska politiker). Correa ser också sin post som "motivator".⁴ Populister kombinerar den här strategin med ibland veckovis iscensatt folklighet. Viktor Orbán ger varje fredag en intervju i ungersk radio, och Hugo Chávez ledde den berömda talkshowen i *Aló Presidente* där vanliga medborgare kunde ringa upp och berätta för presidenten om sina sorger och bekymmer. Andra regeringsmedlemmar som också var närvarande blev tilldelade till synes spontana order (Chávez beordrade en gång framför rullande kamera försvarsministern att skicka tio pansarbataljoner till gränsen mot Colombia). Med jämna mellanrum förkunnades även sociala välgärningar live; showen höll ibland på upp till sex timmar. Correa och Morales har i dag liknande TV-program.⁵

Man kan avfärda sådant som folklöre, men faktum kvarstår att populister använder mycket speciella maktstrategier eller vårdar en helt egen regeringsstil – och att detta går hand i hand med deras moraliska anspråk på exklusiv representativitet. Tre aspekter av den här reellt praktiserade antipluralismen är särskilt framträdande: att göra anspråk på hela staten, att vinna lojalitet genom massklientelism samt att förtrycka civilsamhället och, om det är möjligt, medierna. Ing-

2. ... OCH PRAKTIK

enting konstigt i sig, kan man invända, det försöker ju alla som förutseende vill upprätta en auktoritär regim att göra. Det som är speciellt med populister är att de rättfärdigar alla de här åtgärderna med populismens moraliska principer – de kan därför ofta verkställa dem helt öppet och i namnet av till synes demokratiska ideal. Populister måste inte gömma sina praktiker – och samtidigt kan de åtnjuta förmånerna med titeln ”demokrati”, som trots alla problem fortfarande är det mest eftertraktade normativa politiska begreppet över hela världen.

Tre populistiska maktpraktiker (inklusive moraliskt rättfärdigande)

Populister tar statsapparaten i besittning och placerar sina egna politiker och anhängare i positioner som neutrala tjänstemän egentligen borde inneha. Tänk bara på Viktor Orbán och hans parti Fidesz i Ungern eller på Jarosław Kaczyński och hans ”Lag och Rättvisa” (PiS) i Polen. En av de första åtgärderna var för båda att ändra reglerna för tillsättning av statstjänstemän så att de kunde få in lojala bundsförvanter i myndigheterna. Regeringen försökte också att så snabbt som möjligt ta kontroll över rättsväsende och

mediabevakning för att förhindra att journalisterna i fortsättningen skulle agera mot nationens intressen (i Polens fall hamnade även underrättelsetjänsten i fokus för den nya regeringen, man var uppenbarligen fortfarande rädd för "nätverket"). Den som kritiserade åtgärderna blev brännmärkt som en egoistisk företrädare för de gamla, korrupta eliterna eller direkt beskylld för att vara nationens förrädare.

Utan tvekan återfinns imperativet "occupy the state" även inom andra politiska strömningar, och statsvetare har faktiskt länge påvisat att partier i så gott som alla demokratier allt mer smälter samman med staten.⁶ Det utmärkande för populisterna är att de offensivt kan tillämpa en praktik som annars anses vara ganska tvivelaktig. De är ju enligt deras självbild folkets enda legitima företrädare – och varför skulle folket inte ta staten i besittning och säkerställa att dess autentiska vilja verkställs med hjälp av rätt personal? En neutral tjänsteman som propsar på procedurregler eller en domare som insisterar på att hålla fast vid konstitutionella principer kan då snabbt framställas som antidemokratisk (populisterna har förstås också den normativt inte särskilt starka reträttmöjligheten att påpeka att så gör ju de andra också; som de utnyttjade i både Polen och Ungern). På så sätt skapas

genom en revolution ovanifrån de facto en Fidesz-respektive PiS-stat.

En liknande logik möter man i den maktsäkringsstrategi som statsvetare kallar för "massklientelism" (i Ecuador och Venezuela gynnades, kanske till och med möjliggjordes, den av oljeboomen; i Europa kan motsvarande regeringar använda ekonomiskt EU-stöd som funktionell ekvivalent till en värdefull och kostnadsfritt tillgänglig råvara för att säkra medborgarnas lojalitet).⁷ Det handlar otvivelaktigt om maktpolitisk kohandel: politiskt stöd i utbyte mot förmåner för fogliga medborgare (arbete, favorisering av myndigheter och så vidare). Också här kan populisterna offensivt och med gott samvete satsa på en strategi som andra politiker skäms för att ta till (Jörg Haider delade en gång ut hundraeurosedlar till sina anhängare). Som populisterna ser det är det ju bara vissa medborgare som hör till det äkta folket, och dessa förtjänar alla tänkbara välgärningar. När man gynnar ett visst klientel (och stänger de andra ute), ser man till att man får en lojal maktgrund och samtidigt ett kollektiv som förkroppsligar detta ideala folk: de så kallade "Boliburguesía" som tjänade på Chávez bolivarianska revolution, den nya anatoliska medelklassen som alltid säkrar Erdoğan's majoritet i valen, eller vissa grupper

i Ungern som med ekonomisk framgång, patriotism, regelbundna besök i kyrkan och många barn motsvarar den orbánska förebilden för en "kristen nationell" kultur.⁸

Det här leder också till att populisterna inte automatiskt skadas av avslöjanden om klientelism och korrruption. Sett ur deras anhängares perspektiv har ju populisterna gjort allt för dem.⁹ Endast så kan man förklara att Erdoğan trots beklämmande indicier fortfarande hyllas som en moralisk ledarfigur eller att Haider och hans FPÖ relativt oskadade överlevde en lång rad skandaler i österrikiska Kärnten (liknande gäller för Umberto Bossi och Lega Nord). Det ironiska med det – ännu en klok observation av Karin Priester – är att populisterna i slutändan gör exakt vad de anklagat den gamla "politikerkastrén" som mest för så länge de var i opposition.¹⁰ Den nya kasten gör alltså precis samma sak – dessutom med ett offensivt moraliskt anspråk.

Och det är inte allt. När det väcks motstånd i civilsamhället mot sittande populisterna (som inte behöver leda någonstans politiskt) är det symboliskt viktigt för dem att diskreditera oppositionen. Annars skulle det ju kunna se ut som om de inte alls representerade hela folket.¹¹ Därför insisterar populistiska makthavare som

Vladimir Putin och Viktor Orbán alltid på att kritiska delar av civilsamhället fjärrstyrs av utländska agenter. Det förklarar de stränga åtgärderna mot icke-statliga organisationer, som i exempelvis Ungern faktiskt stöds av utländska stater som Norge (utan tvivel en del av ondskans liberala axelmakter) men ändå är självständiga. På så sätt skapar en populistisk regim det folk i vars namn den alltid talat och agerat. Fidesz-staten och PiS-staten genererar ett Fidesz-folk och ett PiS-folk.¹² Populism blir till en självuppfyllande profetia.

Alla tre maktstrategierna (intagande av staten, klientelism och diskreditering av all opposition) kännetecknas av något som ibland kallas för "diskriminerande legalism". Gentemot politiska motståndare tillämpas lagen in i minsta detalj och tolkas när det är möjligt ordagrant; gentemot politiska bundsförvanter gäller "normal" lag, om man inte försöker fastställa undantagsregler och förmåner. Eller som en engelsk formulering så fint lyder: "Everything for my friends; for my enemies, the law".¹³

Nu kan man undra varför populisterna inte avskaffar val och rättsstat på en gång och i stället, med framför allt Mussolini som förebild, förklarar sig som demokratiskt legitimerade härskare par excellence.¹⁴ Det finns säkert (det måste medges att mina funderingar

här är av ganska spekulativ natur) många anledningar. En är att ett övergivande av demokratin alltid leder till stor förlust i internationellt anseende – om än inte alltid till verksamma sanktioner. När man kan hålla fast vid makten med manipulationer som inte lätt kan upptäckas av en outsider blir priset som måste betalas för den populistiska maktstrategin lägre.¹⁵ Själva valen kan fortfarande vara formellt fria – ingen beskyller Fidesz eller Erdoğan's AKP för att förfälska valsedlar – men fria innebär i det här fallet inte nödvändigtvis att de är rättvisa.¹⁶ När nästan all media stöder regeringen, och oppositionella knappt har möjlighet att artikulera eller effektivt sprida kritik, så är det inte ”bara” liberalismen som lider, vilket den suggestiva formeln ”illiberal demokrati” antyder.¹⁷ I slutändan begränsas konstitutiva demokratiska rättigheter som åsikts- och mötesfrihet eller fräntas punktuellt, vilket resulterar i att demokratin i sig tar skada. Man borde alltså, i motsats till kritiker som hävdar att Ungern under Orbán eller Polen under Kaczyński återgått till totalitarism, klart och tydligt säga att också populistiska regimer håller fast vid vissa demokratiska institutioner och att rättsstaten inte bryts ned över en natt (mer passande är i så fall Ernst Fraenkels berömda idé om dubbelstaten, i vilken reglerna visserligen efterlevs

2. ... OCH PRAKTIK

i stor utsträckning men där regimen när som helst kan vidta godtyckliga politiska åtgärder).¹⁸ Man borde dock inte göra populister tjänsten att utan vidare låta dem behålla etiketten "demokrati", då gör man det för lätt för dem att legitimera sig. Det är ingen tvekan om att de ofta verkligen är populära. Orbán och Putin skulle antagligen vinna val även utan någon som helst manipulation, men det betyder inte att det institutionellt sett är fungerande demokratier. Ett begrepp som "defekt demokrati" passar bättre, då det – till skillnad från termen "illiberal demokrati" – inte suggererar att det helt enkelt är en särskild legitim variant av demokrati, eller att man, i stället för att se civila och politiska rättigheter som "likaursprungliga" (Habermas), kan spela ut dessa rättigheter mot varandra som man vill.¹⁹ Dessutom undviks på det sättet den fatala bilden av ett slags normativ arbetsdelning, enligt vilken nationalstater bedriver demokrati medan EU (och andra internationella organisationer) tvärtom står för liberalism; en explicit antiliberal som Orbán behöver då bara tacka och ta emot den demokrati han fick sig tilldelad.²⁰

Det betyder för övrigt inte att "illiberal demokrati" *alltid* är en självmotsägelse. Till exempel skulle många kristdemokrater under 1800- och 1900-talen

ha kallat sig för anhängare av en illiberal demokrati och inte låtit något rubba sin stränga antiliberalism (man kommer till exempel att tänka på den enormt inflytelserika katolska filosofen Jacques Maritain, en av författarna till FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna).²¹ Det innebär dock inte att kristdemokrater när de suttit vid makten marginaliserat eller ens förtryckt oliktankande (eller oliktroende). De var stolta antiliberaler, eftersom "liberalism" för dem var liktydigt med individualism, materialism och ateism. Motsättningen var alltså inte mellan liberala demokrater som respekterade sårbara minoriteter och illiberala demokrater som de facto ville etablera en majoritets tyranni, snarare rörde det sig om olika filosofiska grundvalar och olika sätt att rättfärdiga demokratin. Den respekt som demokratin är skyldig enskilda medborgare som fria och jämlika i samhället ifrågasattes inte av någon sida, och lika lite ifrågasattes erkännandet av en väljarkår som ofrånkomligt pluralistiskt (även om vägen till detta erkännande för exempelvis katolska tänkare ofta var lång och besvärlig). Därför är det lurendrejeri när intellektuella Fidesz-anhängare omtolkar Viktor Orbáns bekännelse att han vill inrätta en "illiberal stat" till att han bara ansluter sig till den europeiska kristdemokratins historia.²²

”Populistiska grundlagar” – en självmotsägelse?

Populistiska regimer har i allmänhet ett intresse av att behålla sin makt för all framtid – och är alltid redo att rättfärdiga det; den förment entydiga folkviljan består ju i att populisterna representerar folket. När man en gång förstått den här logiken, förundrar man sig heller inte längre över att populisterna utifrån sina principer försöker skriva egna grundlagar. Tanken är däremot fortfarande häpnadsväckande för dem som menar att populisterna alltid är fientligt inställda till alla politiska institutioner och vill bevara sin dynamiska karaktär. Den som endast ser populism som en mobiliseringsstrategi kommer att se det som osannolikt att populisterna på något som helst sätt frivilligt underkastar sig institutionellt tvång – när allt kommer omkring är det ju precis det en grundlag är. Vid det här laget borde det dock vara tydligt att karikatyren av populisterna som principiella ”anti-institutionalister” inte har mycket med verkligheten att göra – inte ens i *los caudillos* Latinamerika, där föreställningen om en karismatisk ledare som låter sig hyllas av massorna från sin palatsbalkong hållit sig vid liv.

Populister inte bara *kan* stifta grundlagar, de *vill* det också. Men de vill ha en mycket speciell form av grundlag, som måste stämma överens med deras pri-

märt antipluralistiska grundprinciper.²³ Konkret betyder det att en vald regering kommer att framställa sig som folkets enda legitima representant och därmed enda legitima grundlagsstiftande makt. Chávez manipulerade till exempel valförfarandet så att han fick en konstitutionell församling som passade honom politiskt. Fidesz-regeringen i Ungern bortsåg helt från opposition och civilsamhälle vid det parlamentariska utarbetandet av en ny grundlag år 2011, ett faktum som kritiserades häftigt av internationella observatörer.²⁴ Visserligen skickades ett frågeformulär ut till alla hushåll, men resultaten publicerades aldrig (Orbán drog av undersökningen slutsatsen att medborgarna inte bara ville ha rättigheter, utan även plikter). Det hölls inte heller någon folkomröstning om den nya grundlagen – tydligen hade medborgarna redan i de allmänna parlamentsvalen i april 2010 gjort "revolution vid valurnorna" och gett Fidesz i uppgift att skissera en ny författning (här stöter vi återigen på idén om ett imperativt mandat, som verkar skydda en regering från all kritisk granskning).²⁵ Orbán uttalade sedan också klart och tydligt:

Folket har gett det ungerska parlamentet [...] goda råd. utdelat en bra anvisning [att utarbeta grundlagen] som

2. ... OCH PRAKTIK

vi har följt. Därför riktar sig kritiken mot den ungerska grundlagen [...] inte mot regeringen utan mot det ungerska folket. [...] Till skillnad från vad de vill få oss att tro, har den Europeiska Unionen inga problem med regeringen [...]; sanningen är att de angriper själva Ungern.²⁶

De här parallellerna är hisnande. Och ytterst hjälpsamma för analysen, de visar oss populism i sin renaste form.

På det sättet lyckades ett parti som i valet egentligen bara fått knappt 53 procent av rösterna (med ett valdeltagande på runt 65 procent; 2,7 av 8 miljoner valberättigade röstade på Fidesz), men som på grund av det icke-proportionella valsystemet ändå kunde få två tredjedelar av platserna i parlamentet, att på egen hand skriva en ny grundlag. Både Chávez och Orbán skapade något som Dieter Grimm har kallat för "exklusiv författning", alltså en grundlag som tjänar ett parti (eller en koalition) och i stor utsträckning utesluter andra.²⁷

Orbán framhöll gång på gång att den tidigare grundlagen inte alls passade en genuin demokrati. Såväl Orbán som hans läraktige polske elev Kaczyński hävdar att 1989 års revolution har fastnat halvvägs

eller korrumberats av gamla kommunistiska eliter. De menar att det krävs ett starkt politiskt centrum som kan utforma övergången till sann demokrati och slutligen en ny republik (beteckningen "republik" försvann i och för sig från Ungerns officiella namn den 1 januari 2012, eftersom intellektuella inom Fidesz associerade "republik" med statssocialism). Kaczyński däremot strävar som bekant efter en "fjärde republik", och Chávez lyckades relativt snabbt att etablera en ny "bolivariansk republik" under utarbetandet och antagandet av en ny grundlag som gick under namnet "bolivariansk revolution".²⁸

Och ändå kan man fråga sig om en grundlag i form av regelsystem och restriktioner trots allt inte utgör ett principiellt problem för populisterna. De påstår sig ju vilja omsätta en folkvilja direkt i politik, och folkviljan kan alltid ändras. Skulle inte mer handlingsfrihet bättre motsvara den "anti-institutionella" och "anti-systematiska" karaktären hos populistiska rörelser, som ju – vilket namnet antyder – vill agera dynamiskt?²⁹

Inte nödvändigtvis – om man utgår från att en grundlag ska ge varaktig form åt en påstått enhetlig och ursprunglig folkvilja. Här gäller återigen logiken att endast den populistiska grundlagsstiftaren

2. ... OCH PRAKTIK

kan representera folkviljan – men de facto företas en symbolisk representationsakt som inte nödvändigtvis måste ha någonting med en majoritets empiriskt existerande föreställningar att göra. Återigen är Ungern ett bra exempel. Fidesz grundlag kodifierar en etnisk självuppfattning hos den ungerska nationen, privilegierar kristendomen och etablerar ett mycket specifikt narrativ om 1900-talets historia (som ur kritikernas synvinkel är revisionistisk och tonar ner Ungerns roll i förintelsen). (I intressant kontrast står den polska grundlagen från 1997 som i inledningen betonar pluralism och inte alls fixerar den polska nationens självuppfattning som exklusivt katolsk.)

Utöver den här symboliska inskränkningen genom en i Grimms mening exklusiv författning, försökte man i Ungern att mycket starkt begränsa framtida majoriteters politiska handlingsutrymme. Det är i sig inte nödvändigtvis förkastligt, när allt kommer omkring utgör sådana begränsningar en av de normativa poängerna med grundlagar i sig. Det som var speciellt i det här fallet var att Fidesz gav konstitutionell status åt många politiska beslut som vanligtvis skulle höra till den dagspolitiska ordningen (och att man utan vidare införlivade lagar i författningen som kritiserats av författningsdomstolen och på så sätt bortsåg från

rättsliga beslut). Därtill valdes Fidesznära personer till nominellt neutrala ämbeten (till exempel på toppen av medieinspektionen) och gavs mandattider mycket längre än en vanlig mandatperiod i parlamentet. De här personerna är potentiella "vetospelare" som förhindrar att politiken ändrar grundläggande riktning eller som kan utlösa nyval om Fidesz någon gång inte längre skulle sitta i regering. De två sistnämnda punkterna är viktiga. Även om regeringspartiet skulle förlora ett val, leder det på grund av den populistiska grundlagen inte automatiskt till total maktförlust på en gång. Den enda autentiska folkviljan – som den tolkades i Fidesz konstitutionella process år 2011 – skyddas fortfarande av grundlagen.

Grundlagar tjänar i vanliga fall till att slå vakt om pluralismen och att såväl möjliggöra som begränsa konflikter mellan partier. Populister, som alltid är antipluralistiska, försöker häva den här funktionen. Det betyder inte att grundlagen alltid kommer att fungera som de vill, men svåra konstitutionella konflikter är i vilket fall som helst förprogrammerade om icke-populister vinner ett val. Tänk till exempel på situationen efter att den venezuelanska oppositionsalliansen MUD (Mesa de la Unidad Democrática, ungefär "den demokratiska enhetens runda bord")

2. ... OCH PRAKTIK

vunnit valet i december 2015 och till och med fått en parlamentarisk majoritet som var för en grundlagsändring. President Maduro hotade först att styra utan parlament (men med militär); dessutom satsade han allt på att angripa tre ledamöters legitimitet (och på så sätt förhindra en majoritet för grundlagsändring). Den verkställande makten – som hade utvidgats enormt av Chávez i "hans" grundlag – vidgades ännu en gång, så att Maduro nu utan parlamentets deltagande kunde till- och avsätta centralbanksdirektörer.³⁰ Slutligen försökte han att bygga upp ett slags motparlament i form av ett "kommunparlament" (efter det att den "bolivarianska cirkeln", förment grundläggande demokratiska institutioner, redan under Chávezs tid förlorat mycket i betydelse).³¹ MUD å sin sida ville till varje pris få till en folkomröstning för att avsätta Maduro. Kort sagt går grundlagen från att vara politikens ramar till att bli dess innehåll, eller matchboll. Ett sådant scenario är mycket sannolikt för populistiska, exklusiva grundlagar, såvida de populistiska krafterna inte lyckas bibehålla sin påstått äkta folkmakt på obegränsad tid.³²

*I stället för populistiska grundlagar:
deltagande författningsspolitik*

Innebär den här analysen att det normativt inte finns någon plats för det som i USA ofta kallas för "populist constitutionalism"?³³ Måste man tålmodigt informera människor som går ut på gatorna för "people power" om att de hänger sig åt en populistisk illusion som endast låter demokratisk? Att folket, som Helmut Dubiel en gång så fint formulerade det, är suveränt endast på skrivbordet hos statsrättsteoretiker som rekonstruerar akten att skapa en konstitutionell ordning?³⁴ Visste alltså demonstranterna på Leipzigs gator hösten 1989 inte vad de gjorde när de förkunnade att de var folket? Var det förutbestämt att det skulle sluta illa i Egypten när folkmassor gick ut på Tahrir-torget och ropade slagord som "en hand", "ett samhälle" och "ett krav" (det fanns även mycket kreativa krav som till exempel "vi vill ha en president som inte färgar håret")?³⁵ Borde man i sådana fall inte hellre tillsätta västliga politiska förtbildare som på plats kan förklara för demonstranterna att de tyvärr har missförstått såväl demokratin som meningen med en nödvändigtvis pluralistisk grundlag?

Ingenting av det jag sagt hittills ska hindra medborgare från att kritisera befintliga grundlagar eller i

synnerhet att politiskt skandalisera orättvisa former av exklusion. Befintliga processer och kriterier för politiskt inkluderande kan alltid ifrågasättas – den som drar det i tvivel borde komma ihåg vilka moraliska och politiska blinda fläckar som vi idag tycker är obehagliga, ja egentligen obegripliga, men som tidigare, i politiskt självgoda tider, knappt tematiserades alls. Däremot måste den här typen av kritik inte nödvändigtvis anta formen av ett ”vi – och bara vi – är folket”. Den får inte göra det. Visserligen kan den som menar att den måste ha den formen förstås å sin sida också referera till historien. Till exempel förklarade sig som bekant det tredje ståndet i Frankrikes generalständer sommaren 1789 till nationen själv. Skillnaden är dock att de andra stånden också var inneslutna; åtminstone i revolutionens tidiga skede betraktades inte adeln eller prästerskapet automatiskt som fiender. De kunde tvärtom vara med och bidra till en ny grundlag, så länge de gav upp sina rättigheter. För det andra var *l'ancien régime* allt annat än en demokrati, och under sådana förhållanden får en majoritet naturligtvis mer eller mindre tydligt påvisa att politiken utestänger dem.

Det finns dock ingenting som rättfärdigar antagandet att det under någorlunda acceptabla demokratiska

VAD ÄR POPULISM?

förhållanden endast är logiken i ett pars pro toto-argument som kan åstadkomma viktiga förändringar. Den som menar att man utan att likställa *plebs* och *populus* – det vill säga ”vanligt folk” och ”folk som helhet” – politiskt inte kan göra någonting, får faktiskt också förklara på vilket sätt vår situation är jämförbar med det förrevolutionära Frankrike eller det gamla romarriket.³⁶

Det blir nästan banalt att påpeka att kamper för erkännande och inkluderande i det förflutna inte alls vilade på ett moraliskt anspråk på exklusiv representativitet – och att det snarare ofta var vanliga medborgare som tolkade grundlagen, tematiserade de löften som inte infriades och insisterade på att de förverkligades.³⁷ Den avgörande logiken var inte ”vi är folket”, utan ”vi är också folket!” (eller ”vi representerar också delar av folket”). Det har redan nämnts ovan att en demokrati möjliggör att anspråken på representativitet mångdubblas (men anspråken måste någon gång också infrias empiriskt).³⁸ ”Vi är också folket” betyder inte heller att man måste företräda en rent additiv uppfattning av inkludering, enligt vilken nya grupper alltid så att säga *de haut en bas* släpps in i den föreliggande ordningen. Kampen om erkännande kan förändra hur man i grunden ser på en författning (tänk till exem-

pel på den första och andra feministiska vågen: först vidgades existerande rättigheter till att omfatta även kvinnor, sedan förändrades förståelsen av rättigheter i sig).³⁹

I idealfall möjliggör en grundlag en ändlös kedja av anspråk (i betydelsen *claims*) på inkludering eller transformation. Ett ursprungligt "vi, folket" (varvid "ursprung" som bekant alltid är av fiktiv natur) försvinner inte i grundlagen eller i den dagspolitiska processen, utan förblir latent. Däremot inte i betydelsen av ett empiriskt "makrosubjekt" som står utanför konstitutionella strukturer, utan som möjlighet att om och om igen ställa och besvara frågan om "folket". För att använda Claude Leforts ord: "Demokratien möjliggör ett oidentifierbart, okontrollerbart samhälle, i vilket det sägs att folket är suveränt. Men folkets identitet kommer alltid att kunna ifrågasättas, kommer alltid att förbli latent."⁴⁰

Redan de franska och amerikanska revolutionärerna visste att "folk" var ett farligt ord. Adrien Duquesnoy rekommenderade 1791 i tidskriften *l'Ami des patriotes* att strängt reglera hur medborgare fick använda ordet.⁴¹ Den senare presidenten John Adams ansträngde sig inte för att dölja sin rädsla för ett okontrollerat användande av begreppet:

VAD ÄR POPULISM?

[...] det är farligt att öppna en sådan fruktansvärd källa till kontrovers och konflikt. Det skulle aldrig ta slut. Nya anspråk skulle ställas. Kvinnor skulle kräva rösträtt. Pojkar mellan tolv och tjuogoett år skulle ha intrycket av att deras rättigheter inte tas tillräckligt i beaktande, och varje man som bara äger en kvarts penny skulle kräva att hans röst får samma vikt i statsangelägenheter som alla andras. Det skulle suddas ut eller lösas upp alla skillnader och dras ned alla ranger till en och samma nivå.⁴²

Ja, folkbegreppet – till och med ett mycket inkluderande sådant – kunde också tas med i beräkningen av dem som i slutändan skulle förlora den stora moderna politiska revolutionen. Bismarck förklarade till exempel i riksdagen 1873:

Till folket hör vi alla, jag har också folkliga rättigheter, till folket hör också hans majestät kejsaren; vi är alla folket, inte herrarna som företräder vissa gamla anspråk som traditionellt sett kallas liberala men inte alltid är det. Därför ber jag om att få monopolisera ordet folk och utesluta mig från det.⁴³

2. ... OCH PRAKTIK

Därtill påpekade Reinhart Koselleck torrt: "Bismarck levererade ideologikritik som han kunde härleda direkt från det totala folkbegreppet."⁴⁴

På så sätt kan alltså en demokrati om och om igen ställa frågan om "folket" – vilket inte betyder att kamper för inkludering alltid slutar väl.⁴⁵ Långt därifrån. Men demokratin är i alla fall ett politiskt system som ständigt producerar legitim dissens och i vilket man under åberopande av det egna systemets grundprinciper kan kritisera att idealen inte förverkligas som de borde. Sheldon Wolin skrev att "demokratin var och är det enda politiska ideal som förbannar sin oförmåga att förverkliga jämlikhet och inkludering". Därför genomgår den moderna demokratin en permanent representationskris; det kommer alltid att finnas goda anledningar att angripa medborgarnas intressen och identiteter i deras nuvarande form.⁴⁶ På så sätt kan demokratin åtminstone ta Becketts berömda ord från *Worstward Ho* i anspråk: "Ever tried. Ever failed. No matter. Try again. Fail again. Fail better."

Det är följaktligen populisterna som en gång för alla vill besvara den för demokratin konstitutiva men öppna frågan om folket. Kedjan av anspråk på inkludering och deltagande bryts av populisterna, som ju påstår sig definitivt kunna fastställa att "vi – och bara

vi – representerar det äkta folket”.⁴⁷ Och särskilt för att den här representationen är symboliskt laddad och specifik – nyckelord *real americans* – kan det vara svårt att bestrida representationsanspråket.

I ljuset av de här funderingarna kan vi bedöma scenerna som utspelade sig på Leipzigs gator 1989 och på Tahrirtorget i Kairo 2011 på följande sätt: ”Vi är folket” var inte ett populistiskt anspråk, utan ett effektivt sätt att angripa anspråk hos enhetspartiet SED respektive Mubarak som på vissa sätt var populistiska (jag skriver ”på vissa sätt” då varken statssocialisterna eller diktatorn såg folket som moralens källa; vad de däremot delade med populisterna var det exklusiva representativitetsanspråket). I uppenbart auktoritära regimer är ”vi är folket” alltså ett demokratiskt och potentiellt revolutionärt anspråk. Och i populistiska regimer är varje försök att ifrågasätta populisternas anspråk på exklusiv representativitet en enorm fara för dem. Tänk till exempel på den ”stående mannen” på Taksimtorget i Istanbul (en politisk gest som skulle komma att bli till en världsomspännande trend som man kan följa på internet under #duranadam). Mannen gick runt demonstrationsförbudet, för han stod ju bara där ensam utan att säga något (senare var det många andra som gjorde likadant och i timal

2. ... OCH PRAKTIK

tappert stod på torget utan att – såvitt man kunde se – verbalt göra några politiska yttranden, men de vände sig demonstrativt mot bilden på Atatürk).⁴⁸ Protesten hade bland annat som mål att empiriskt ifrågasätta Erdoğan's uttalande om att händelserna i Geziparken styrdes av utländska agenter, att alla regimotståndare var lösdrivare, bedragare och utländska makters legosoldater etc. (de som protesterade opponerade sig även mot Erdoğan's exklusiva representativitetsanspråk med plakat där det stod saker som "vi är inget politiskt parti, vi är folket"; som bevis på att protesten enade många medborgare slöt sig de rivaliserande fotbollsklubbarna Fenerbahçe, Galatasaray und Beşiktaş samman).⁴⁹ Erdoğan satsade då på en utpräglad populistisk maktstrategi som gick ut på att regeringen försökte diskreditera Erdem Gündüz – den "stående mannens" civila namn. Gündüz rapporterade i ett samtal med en tysk tidning:

En regeringsnära journalist som senare utsågs till Erdoğan's rådgivare beskyllde mig för att vara agent eller medlem i Otpor, den serbiska medborgarrörelsen som inledde Milošević's fall. Och Egemen Bagis, ministern för Europaärenden, spred ut på Twitter att jag tillbringade tre

VAD ÄR POPULISM?

dagar på den tyska ambassaden före min aktion. Men jag har aldrig varit där.⁵⁰

Att stå stilla räckte för att skaka om det populistiska anspråket på exklusiv representativitet och att utlösa något som liknade panik i en populistisk regering.

Sammanfattningsvis är det inte bara som ideologi som populism har en identifierbar logik; det finns också en typisk populistisk praktik. Ideologi och praktik går in i varandra och gör det möjligt för populisterna att rättfärdiga sina handlingar i ett språk som kan låta helt och hållet demokratiskt och framför allt i deras egna ögon har en entydigt moralisk dimension. Den som effektivt vill utmana populisterna måste förstå den här moraliska dimensionen av den populistiska världsbilden och ta den på allvar. Liberala demokrater hänger sig åt en illusion om de tror att man bara måste argumentera rationellt och visa på populisternas klientelism och korrupktion för att kamma hem poäng moraliskt och politiskt. För att handskas med populisterna krävs ett helt annat angreppssätt. Mer om det i essäns tredje och sista del.